

ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ Ч. 1 СТ. 109 КК УКРАЇНИ

В.К. Матвійчук

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник народної
освіти України,
перший проректор
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Важливим для теорії кримінального права та правозастосовної діяльності є з'ясування питань, що стосуються об'єктивних ознак злочинів, передбачених ч.1 ст. 109 КК України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням зазначених питань у різні періоди займалися багато вчених у галузі кримінального права, серед них: В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк, О.Ф. Бантишев, Г.В. Андрусів, В.К. Гришук, І.В. Зозуля, С.Я. Кравець, А.В. Кучера, В.О. Навроцький, Ю.В. Баулін, О.С. Сутула та ін. Проте і сьогодні окреслена проблема не отримала належного дослідження.

Мета статті полягає у з'ясуванні об'єктивних ознак злочинів, передбачених ч. 1 ст. 109 КК України.

Основні результати дослідження. До злочинів, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони національної безпеки в політичній сфері, належить діяння, передбачене ст. 109 КК України.

«Ст. 109. Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади

1. Дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також змова про вчинення таких дій, —

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.» [1].

Ч. 1 ст. 109 КК України має описову диспозицію. В ній описуються найбільш суттєві ознаки злочинів. Ці ознаки описуються авторами по-різному стосовно ч. 1 ст. 109 КК України. Перш за все розглянемо описання найбільш суттєвих ознак злочину, передбаченого ч. 1 ст. 109 КК України. Так, одні автори в цій частині статті, вбачають, що об'єктивна сторона може бути виражена в трьох формах, а саме: 1) в діях, спрямованих на насильницьку зміну або повалення конституційного ладу; 2) в діях, спрямованих на насильницьке захоплення державної влади; 3) в змові на вчинення таких дій [2, с. 225]; другі – в цій частині виокремлюють в об'єктивній стороні дві форми вираження цього злочину: 1) дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади; 2) змова про вчинення таких дій [3, с. 244; 4, с. 325]. Нам уявляється, що позиція П.С. Матишевського, М.І. Хавронюка, В.Я. Тація, стосовно форм прояву цього злочину (в ч. 1 ст. 109 КК) не досить обґрунтована. Неповнота переліку форм прояву цього діяння в ч. 1 ст. 109 КК може негативно вплинути на розуміння і кваліфікацію злочину,

адже прояв цих діянь свідчить, що в ч.1 ст.109 КК є певний перелік складів злочинів.

Спробую обґрунтувати свою позицію з піднятого питання. Загально-визнаним є те, що під складом злочину розуміють сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, які характеризують конкретне діяння як злочин [5, с. 14] або склад злочину – це законодавча (юридична) модель злочину, яка становить собою систему передбачених законом України про кримінальну відповідальність (КК України) об'єктивних і суб'єктивних елементів, кожен з яких має свої ознаки [6, с. 281]. Наприклад, у ч. 1 ст.109 КК України розкривається зміст об'єктивних і суб'єктивних елементів, кожен з яких має свої ознаки, тобто є складом злочину, насамперед розкривається зміст дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади – це дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також змова про вчинення таких дії. Тут відображені шість форм прояву об'єктивної сторони: 1) дії, спрямовані на насильницьку зміну конституційного ладу; 2) дії, спрямовані на насильницьке повалення конституційного ладу; 3) дії, вчинені з метою захоплення державної влади; 4) змова про вчинення насильницької зміни конституційного ладу; 5) змова про вчинення насильницького повалення конституційного ладу; 6) змова про захоплення державної влади. Крім того, тут у ч. 1 ст. 109 КК відображена така ознака суб'єктивної сторони як мета, яка має таку характеристику: 1) мета насильницької зміни конституційного ладу; 2) мета насильницького повалення конституційного ладу; 3) мета захоплення державної влади. Такі найсуттєвіші ознаки складів злочинів отримали описання в диспозиції ч. 1 ст. 109 КК України. Отже, в ч.1 ст.109 КК України передбачено шість складів злочину. Тобто тут визначені найсуттєвіші ознаки, які дають можливість відмежувати шість цих складів злочинів від інших. Таку обов'язкову ознаку цих складів злочину, як суб'єкт, ми знаходимо в ст.ст.18, 22 КК України і для його розкриття звернемося дещо нижче. Суб'єкту злочину достатньо вчинити будь-яке з діянь, які містяться в цих шести формах прояву. Це положення закону необхідно враховувати при кваліфікації зазначених діянь за ч. 1 ст. 109 КК України.

Необхідно зазначити, що назва ст. 109 КК України і її зміст мають певне неузгодження. Так у назві зазначеної статті йдеться про спрямованість дії, а в диспозиції ч.1 ст. 109 КК вказується про дії вчинені з чітко означеною метою. Тому назва ст. 109 КК України мала б бути сформульована так: «Дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади», що усунуло б вказані неточності. Враховуючи вказану невідповідність, тобто конкуренцію лише з назвою статті і її диспозицію, необхідно при такій конкуренції керуватися положеннями диспозиції ст. 109 КК України. Інші ознаки суб'єкта (ч. 1 ст. 18 КК, ч.1 ст. 22 КК, ст. 19 КК) і частково суб'єктивної сторони (ст. 23 КК, ст. 24 КК) ми знаходимо в Загальній частині КК України. Що ж до родового і безпосереднього об'єктів цього злочину, то ми їх маємо з назви розділу (Розділ 1 КК України), в якому знаходиться указаний злочин, назви і змісту ст. 109 КК України.

Враховуючи техніку побудови і спосіб описування ознак конкретного виду злочину в чинному КК України (ст. 109 КК), перейдемо до аналізу цих діянь.

Злочини, передбачені ч. 1 ст. 109 КК України, за назвою цієї статті «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» знаходяться в розділі 1. Злочини проти основ національної безпеки України (Особливої частини КК України).

Слід зазначити, що автори існуючих публікацій, аналізуючи ч.1 ст. 109 КК України говорять про злочин, а не злочини, які потенційно можуть вчинятися і описані в ч.1 ст.109 КК України. Крім того, в існуючих роботах з означеної проблеми автори не розкривають суспільну небезпечність діянь, передбачених ст. 109 КК України.

Отже, враховуючи сформульовані мною положення вище, перейдемо до аналізу діянь, які можуть кваліфікуватися за ч. 1 ст. 109 КК України.

Перш за все проаналізуємо склад злочину – дії, вчинені з метою насильницької зміни конституційного ладу України (ч. 1 ст. 109 КК України). Цей склад злочину має описову диспозицію, де знайшло місце описання основних ознак цього діяння. В диспозиції знайшли певне описання дії, спосіб, мета а також безпосередній об'єкт. Щодо суб'єкта, то його можна з'ясувати (в ч. 1 ст.18 та ч. 1 ст.22 КК України), а стосовно вини, то необхідно звернутися до ст. 23 КК України і ч. 2 ст. 24 КК України, що ми й в подальшому зробимо. Зазначені ознаки є необхідними для цього складу злочину, оскільки вони входять до цього складу злочину і знаходяться в його межах.

Слід сказати, що в юриспруденції зазначено, що ознакою складу є не що інше, як ознака злочину, оформлена в ранг ознаки складу злочину – в юридичну конструкцію (тобто законодавчу-юридичну модель злочину) [7, с. 147]. Виходячи з цього, та зважаючи на те, що при правильній побудові законодавством ознакою цього складу злочину необхідно вважати лише такі ознаки злочину, які відповідають сукупності таких вимог: 1) вона разом з іншими ознаками визначає суспільну небезпечність, протиправність, винуватість і караність; 2) відображає його відмінність від інших злочинів та інших правопорушень; 3) прямо вказана в законі або однозначно з нього витікає при тлумаченні; 4) не є похідною від інших ознак; 5) властива для всіх злочинів даного виду. Ці вимоги, на мій погляд, властиві складу злочину, що мною коментується та досліджується.

Указаний склад злочину (за описаннями об'єктивної сторони) відноситься до формальних, тобто він не містить вказівки на наслідки (а відповідно і на причинний зв'язок).

Суспільна небезпечність цього злочину (дії, вчинені з метою насильницької зміни конституційного ладу) характеризується здатністю його завдати істотної шкоди суспільним відносинам, що забезпечують умови з охорони конституційного ладу від його насильницької зміни або в загрозі завдання такої шкоди означеним суспільним відносинам.

Правовою підставою (соціальною обумовленістю) криміналізації цього діяння є положення ч. 2 ст. 5 Конституції України, яка закріплює усталені від-

носини і відповідно до якої право визначати і змінювати конституційний лад належить виключно народові України і не може бути узурповано державою, її органами або посадовими особами [8, с. 5].

Безпосереднім об'єктом цього складу злочину, а саме, діяння спрямованого на насильницьку зміну конституційного ладу України є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони конституційного ладу України від насильницької його зміни (тобто стосується основ внутрішньої національної безпеки України в означеній сфері). Розкриємо поняття «конституційний лад», який використовується в цьому складі злочину. Стосовно терміну «конституційний лад» в юридичній літературі існують різні думки: 1) Конституційний лад – це система принципів, які дають можливість реально забезпечити додержання прав і свобод людини, а діяльність держави здійснювати на основі фактично проведеного розподілу влади відповідно до Конституції України [9, с. 41]; 2) Конституційний лад – це такий стан відносин (або порядок), що характеризує державу як конституційну, забезпечує підпорядкованість праву, сприяє закріпленню у суспільній практиці і правосвідомості справедливих, гуманних і правових взаємозв'язків між людиною і громадським суспільством і державою [10, с. 98]; 3) Це установлені конституційним правом взаємовідносини між людиною, народом, суспільством і державою, що покликані забезпечити визнання та захист прав і свобод людини і громадянина, народовладдя, громадянського суспільства і демократичної державності [11, с. 55]; 4) Конституційний лад – це відповідний устрій держави і суспільства, а також їх інститутів відповідно до конституційних норм. Його складовими є: повновладдя народу; суверенітет держави; форма правління; державний устрій та цілісність території; політичний режим [12, с. 27-28]; 5) Конституційний лад – це устрій держави і суспільства а також їх інститутів відповідно до норм Конституції [4, с. 325]; 6) Конституційний лад – це встановлені Конституцією України: повновладдя народу; суверенітет держави; цілісність і недоторканість її території; демократизм; республіканська форма правління; принципи і форми організації і діяльності органів державної влади і органів місцевого самоврядування; рівність всіх націй і народностей; права і свободи громадянина; взаємовідносини громадян і держави [13, с. 217]; 7) Конституційний лад – це основоположні принципи організації діяльності держави, які визначають форму і засоби організації української держави, які забезпечують людині та громадянину права і свободи та характеризують її як конституційну державу [14, с.99]; 8) Конституційний лад – це: сукупність правовідносин, що виникають у зв'язку із застосуванням норм конституції та інших джерел в галузі конституційного права; сукупність основоположних правовідносин, закріплених і нерідко виділених конституцією; система конституційних положень, здебільшого сутнісного характеру, котрі іноді наділені найвищим рівнем юридичної жорсткості (убезпечені від скасування чи змін [15, с. 279]); 9) Конституційний лад – це структура державної влади, наявність інститутів влади (наприклад, посада президента), демократичних начал державного управління, наявність Конституції, прийнятої ненасильницьким шляхом без істотної деформації прав і свобод особи тощо [16, с. 52]; 10) Конституційний

лад — це система соціальних, економічних та політико-правових відносин, які встановлюються та охороняються Конституцією [17, с. 566].

Така велика палітра визначень конституційного ладу, які інколи є загальними, а інколи конкретизуючими, але з різним ступенем конкретизації не може допомогти як у розумінні цього інституту, так і в застосуванні ч. 1 ст. 109 КК України і в цілому ст. 109 КК України. Слід погодитися з думкою, що термін «конституційний лад», який вживаний у багатьох конституціях не має офіційного визначення змісту (складових) цього поняття [15, с. 279]. Проте, це можна зробити з аналізу конкретного конституційного тексту. Але, спочатку проаналізуємо існуючі точки зору з цього поняття. Нам уявляється, що хоча визначення Є.І. Козакова, О.Є. Кутарина, А.Г. Мучника і В.В. Кравченка відповідають розумінню, як правило, терміна «лад» як «стан», коли все робиться, виконується як слід, відповідно до певних вимог, правил і т. ін...» [17, с. 603], проте надто загальне (неконкретизоване).

Визначившись з названими надто загальними точками зору, в подальшому доцільно встановити ознаки (складові) конституційного ладу та дати таке визначення, яке буде зрозумілим для особи, яка порушує закон (вчиняє злочин), так і особи, що застосовує цю статтю. Крім того, для з'ясування змісту конституційного ладу України за основу (визначальним критерієм) потрібно мати на увазі людину з її невід'ємними правами і свободами.

Виходячи з вище зазначених визначень, ознаками (складовими) конституційного ладу України є: 1) людина з її невід'ємними правами і свободами; 2) основні принципи конституційного ладу; 3) державний устрій (лад) України; 4) конституційні основи громадянського суспільства та система конституційних положень сутнісного характеру, котрі іноді наділені найвищим рівнем юридичної жорсткості (убезпечені від скасування чи змін).

Отже, рішення щодо змін конституційного ладу можуть бути прийняті лише шляхом проведення всеукраїнського референдуму.

Маючи на меті надати практичні рекомендації особам, що застосовують закон і особам, які мали б утриматися від порушення заборон, передбачених ч. 1 ст. 109 КК України, розкриємо зміст ознак конституційного ладу, які не повинні змінюватися насильницьким шляхом. Отже, статус людини з її невід'ємними правами і свободами закріплені у ст.ст. 3, 13, 15 та 19 розділу 1 Конституції, а також у розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Ці конституційні права та обов'язки людини і громадянина не повинні змінюватися насильницьким (неконституційним) шляхом.

Важливо звернути увагу на те, що конституційні права та обов'язки людини і громадянина є тією основою (фундаментом), на підставі яких і визначаються основні принципи конституційного ладу України (другої складової конституційного ладу).

Основні принципи конституційного ладу. Виходячи з того, що конституційний лад України включає цілісну систему основних політико-правових, економічних та суспільних відносин, які виникають у суспільстві, в його закріпленні беруть участь усі галузі національного права, проте провідне місце серед них належить нормам конституції, оскільки вона є нормативним актом

вищої юридичної сили і базою галузевого законодавства. Тому серед конституційних норм головну роль відіграють норми, що закріплюють (відносини) загальні засади конституційного ладу, в яких закладено, відповідно основні принципи української конституційної держави, що відображають її сутність. До основних принципів конституційного ладу України відносять: 1) принцип, згідно з яким, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3 Конституції); 2) принцип народного суверенітету, згідно з яким народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом державної влади (ст. 5 Конституції). Наприклад, визначати і змінювати конституційний лад в Україні може виключно народ, це не може бути узурповано державою чи її органом або службовими особами (ч. 2 ст. 5); 3) принцип – визнання форми Української держави як унітарної, суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави з республіканською формою правління (ст. ст.1, 2, 5 Конституції). Іншими словами, тут закріплені відносини, які характеризують українську державу в цілому (ст. 1), форму держави (форму територіального устрою України (ст. 2)); правління (ст. 5); державний режим (ст. 1) тощо; 4) принцип – організації і діяльності державної влади, що побудований на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову (ст. 6 Конституції); 5) принцип – визнання і гарантування місцевого самоврядування (ст. 7 Конституції); 6) принцип – верховенства права, згідно з яким закріплюється загальна підпорядкованість праву, пряма дія і безпосереднє застосування норм Конституції (ст. ст. 8 і 19 Конституції); 7) принцип визнання і гарантування основ громадянського суспільства, його саморозвитку, свободи його інститутів (ст. ст. 11, 13, 14 Конституції); 8) принцип, згідно з яким суспільне життя в Україні гарантується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності; заборони цензури, свободи політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України (ст. 15 Конституції); 9) принцип – визнання української мови державною (ст. 10 Конституції); 10) принцип визнання плюралізму та рівності всіх форм власності і гарантування захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальної спрямованості економіки (ст. 13 Конституції); 11) принцип, згідно з яким норми міжнародного права за умови згоди на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, становить частину національного законодавства (ст. 9 Конституції); 12) принцип – визначання таких основних функцій держави, як: захист суверенітету і територіальної цілісності країни, забезпечення її економічної безпеки; забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги; оборона держави. Здійснення функцій зовнішньополітичної діяльності (ст. ст. 16, 17, 18 Конституції); 13) принцип, згідно з яким правовий порядок в Україні здійснюється на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законом; 14) принцип – дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх службових осіб лише на підставах в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19 Конституції); 15) принцип – закріплення в якості державних

символів України: Державного Прапора України; Державного Герба України; Державного Гімну України (ст. 20 Конституції).

Наступна складова конституційного ладу України – це державний устрій (лад) України. Державний устрій має такі складові, як: 1) форма держави та її конституційне закріплення; 2) характеристику України як демократичної держави; 3) визначення України як суверенної незалежної держави; 4) конституційне закріплення України як правової держави; 5) характеристику України як соціальної держави. Отже, слід зазначити, що з'ясування державного устрою України необхідно проводити через такі елементи: 1) конституційні норми, що закріплюють форму Української держави; 2) конституційні норми, що регулюють систему політико-правових, економічних і соціальних відносин.

Форма держави визнається шляхом з'ясування питання: 1) який державний устрій в Україні; 2) яка форма правління в Україні; 3) яка форма державного режиму; 4) який політичний режим в Україні.

Державний устрій України – це її територіальна організація, яка характеризується певною формою конституційно-правових відносин між державою в цілому та її складовими частинами (згідно зі ст. 2 Конституції Україна є унітарною державою). Її територія поділяється на підставі ст.133 Конституції на адміністративно-територіальні одиниці (області, райони, міста, райони в містах, селища і села), які в сукупності становлять адміністративно-територіальний устрій. Слід зазначити, що адміністративно-територіальні одиниці (крім міста Києва та Севастополя) не наділяються власним правовим статусом. Згідно з Конституцією України ними наділені органи виконавчої влади в особі державних адміністрацій на відповідній території та представницькі і виконавчі органи місцевого самоврядування в Україні (ст. ст. 118, 119, 140, 141 Конституції).

Враховуючи те, що Україна – унітарна держава, то їй властиві: 1) єдина національна система законодавства; 2) єдиний законодавчий орган – Парламент України; 3) єдина система органів виконавчої влади; 4) єдина система судових органів; 5) єдине громадянство; 6) єдина грошова система; 7) єдина податкова система тощо.

За формою правління Україна є республікою (виборність і змінюваність глави держави) (ст. 5 Конституції).

Україна – парламентсько-президентська республіка. Президент за згодою Верховної Ради України призначає Прем'єр-міністра України, а за поданням останнього призначає членів Кабінету Міністрів України.

За формою політичного режиму Україна є демократичною державою (ст. 1 Конституції). Демократизм знаходить своє вираження: 1) в забезпеченні народного волевиявлення; 2) в принципі розподілу влад; 3) в принципі політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності; 4) в місцевому самоврядуванні.

Нарешті останньою складовою конституційного ладу є відносини з конституційного закріплення основ громадянського суспільства. Громадянське суспільство – це система відносно автономних щодо держави інститутів, які

забезпечують конкретні способи соціального існування людей на підставі їх особистої свободи, обумовленої правом демократичної держави.

До основоположних інститутів громадянського суспільства належать: 1) економічна основа і система України (власність, її основні форми, підприємство тощо); 2) права і свободи людини і громадянина; 3) сім'я, сфери виховання, освіти, науки, культура, норми етики поведінки людей; 4) сфера приватних інтересів і потреб людини; 5) організація і діяльність об'єднань громадян.

Економічну основу конституційного ладу в Україні згідно ст. 13 Конституції становлять земля, її надра, атмосферне повітря, води та інші природні ресурси, що знаходяться у межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, які є об'єктами права власності українського народу.

До економічної системи відносяться багатоманітність форм власності (їх юридичне закріплення форм власності, які гарантуються державою). Складовими економічної системи є: приватна, державна, комунальна, інтелектуальна власність (ч. 1-3 ст. 41 Конституції).

Під особливою охороною держави за ст. 14 Конституції України перебуває земля як основне національне багатство, це право власності гарантується, набувається і реалізується особами виключно відповідно до закону тощо. Існує відповідний статус власності і форм захисту.

Пріоритет прав і свобод людини у взаємовідносинах держави і особи проявляється в тому, що Конституція розглядає людину, її життя і здоров'я, честь, гідність, недоторканість і безпеку як найвищу соціальну цінність. Держава не має права у своїй діяльності виходити за встановлені Конституцією межі взаємовідносин з людиною.

Все вищезазначене і знаходиться під кримінально-правовою охороною ст. 109 КК України від насильницької зміни конституційного ладу. Це ми послідовно і детально розглянемо при аналізі об'єктивної сторони цього складу злочину – насильницька зміна конституційного ладу.

Об'єктивна сторона злочину (діяння, вчиненого з метою насильницької зміни конституційного ладу ч.1 ст.109 КК України), передбачає таку форму її прояву, як дії, спрямовані на насильницьку зміну конституційного ладу України. З метою точного розкриття дій, які зазначені в зазначеному нами складі злочину (його прояву в першій формі), необхідно звернути увагу на обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину. Ними є: дії, спосіб вчинення цього злочину, насильницька зміна. Крім того, з метою пояснення дій в цьому складі злочину, які зазначаються терміном «зміна», ще потрібно звернутися до довідкових джерел. Так, «Словарь русского языка» С.И. Ожегова термін «изменение» тлумачить «...я, сл. 1 см. изменить, — сл. 2. Поправка, перемена, изменяющая что – н. прежнее. Внести изменение в закон. Коренные изменения в жизни общества» [17, с. 197]. Великий тлумачний словник сучасної української мови термін «зміна» тлумачить таким чином: «... — и, ж. 1. Перехід, перетворення чого-небудь (перев. стану, руху, ознаки, властивості і т.ін.) у щось якісно інше; змінювання. 2. Заміна кого-небудь кимсь, чимось

іншим...» [66, с. 373]. Цей же словник термін «змінити» трактує так: «...1. Робити іншим, інакшим; міняти (зовнішній вигляд, характер, властивість, стан і т.ін. 2. Використовувати, вживати, ставити і т.ін. . Одне замість одного; заміняти. 3. Звільняти кого-небудь від виконуваних ...обов'язків, призначаючи, ставлячи іншого. // розм..., рідко. Звільняти з роботи, посади.// Займати чие-небудь місце; заміняти собою когось» [17, с. 373].

Отже, на підставі аналізу ознак складу злочину (передбаченого першою формою прояву) та з'ясування ознак (властивостей), які нами досліджені при аналізі змісту терміну «зміна» в довідковій літературі, що використовується в диспозиції, ч.1 ст. 109 КК України у словосполученні «дії, вчинені з метою насильницької зміни конституційного ладу» потрібно використовувати в таких значеннях: 1) як дія; 2) корінні зміни в житті суспільства; 3) заміна, що змінює що-небудь попереднє; 4) перехід, перетворення чого-небудь, у щось якісно інше; 5) заміна кого-небудь кимсь, чимось іншим; 6) робити іншим, інакшим; 7) міняти; 8) заміняти; 9) звільняти кого-небудь від виконання обов'язків, призначаючи, ставлячи іншого; 10) звільняти з роботи, посади; 11) заміняти собою когось. Крім того, потрібно уявити такий термін як «насильницький», який використовується в ч.1 ст.109 КК України. Враховуючи те, що в словниках точно такого терміну немає, то ми звернемося до подібних понять «насилля» тощо. Так, згідно «Словаря русского языка» С.І. Ожегова «насилие» – я, «...1. Применение физической силы к кому-небудь. 2. Принудительное воздействие на кого-что-небудь. Применять н.н. над личностью. 3. Притеснение, беззаконие...» [19, с. 314]. Натомість «насильственный, -ая, -ое; -вен, -венна. Осуществляемый путем насилия, притеснения ... Насильственные меры» [19, с. 314]. Інші джерела під насиллям розуміють як «те саме, що насильство» [19, с. 579]. Також під насильством розуміють «Застосування фізичної сили до кого-небудь. Застосування сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось» [19, с. 579].

В загальноприйнятому значенні (етимологічному) під насиллям розуміють незаконне застосування сили, примусове, тобто проти волі іншої особи, вплив на неї [20, с. 245]. У філософії насилля зв'язується із застосуванням тим або іншим класом (соціальною групою) різних, аж до збройного впливу, форм примусу по відношенню до інших класів (соціальних груп) з метою отримання чи збереження економічного і політичного панування, завоювання тих або інших прав і привілеїв [20, с. 245]. Теорія кримінального права традиційно зводить усі різновидності злочинного насилля до фізичного і психічного насилля [20, с. 245]. Під першим розуміють будь-який (ззовні) суспільно небезпечний і протиправний вплив на життя і здоров'я людини, її права і свободи [20, с. 245]. Психічне насилля – це частіше за все погроза застосувати фізичне насилля (погроза вбивством, завданням шкоди здоров'ю, позбавлення волі), але воно не зводиться лише до погрози застосування фізичного насилля (це може бути погроза знищення або пошкодження майна, поширення відомостей, що ганьблять потерпілого або його близьких, або інших відомостей, які можуть спричинити істотну шкоду правам або законним інтересам потерпілого або його близьким) [20, с. 246].

Таким чином, ми чітко визначилися, що перша форма вчинення цього злочину з об'єктивної сторони має такі обов'язкові ознаки, як: 1) дія; 2) спосіб вчинення – насильство.

Така ознака об'єктивної сторони першого складу злочину, як дія, характеризується зміною конституційного ладу України (її потрібно розглядати стосовно обов'язкових ознак – складових конституційного ладу України і вилучення їх з цілого призводить до розпорошення цілого).

Отже, під діями спрямованими на насильницьку зміну конституційного ладу, розуміють: 1) стосовно такої складової конституційного ладу, як людина з її невід'ємними правами і свободами насильницькими діями є: а) насильницька протиправна зміна положень ст. 3 Конституції і надання органам державної влади можливості таким чином не виконувати ці положення Конституції; б) позбавлення насильницьким шляхом конституційних прав та гарантій громадян, передбачених ст. 13, 59, 64 Конституції України; в) змушення громадян України дотримуватися єдиних засад політичних, економічних та ідеологічних шляхом фізичного або психічного впливу тощо (ст. 15 Конституції України); г) змушення людей з застосуванням фізичного або психічного насилля робити те, що не передбачено законом (ст. 19 Конституції України); д) насильницька зміна положень розділу II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Отже, така складова конституційного ладу, як людина з її невід'ємними правами і свободами не може змінюватися в сторону погіршення, а отже насильницьким шляхом взагалі, оскільки такі дії будуть злочинними; 2) стосовно основних принципів конституційного ладу насильницькими діями є: а) насильницька зміна (тобто застосування фізичного або психічного насилля) конституційного порядку, при якому людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищою цінністю. Зокрема, встановлення протилежного правопорядку тощо; б) змушення або заміна права визначати і змінювати конституційний лад в Україні не народом України, а якимось державним органом або посадовою особою, тобто проти волі народу шляхом насилля тощо; в) насильницька зміна форми Української держави, тобто зміна відносин, які характеризують державу в цілому (ст. 1), зміна форми територіального устрою України (ст. 2), зміна форми правління, зміна державного режиму (ст. 1), заміна принципу організації і діяльності державної влади (позбавлення, поділу її на законодавчу, виконавчу і судову), зміна гарантування і визнання місцевого самоврядування тощо; 3) стосовно державного устрою (ладу) України: а) це насильницька зміна державного устрою (ладу) України; 4) стосовно конституційної основи громадянського суспільства як складової конституційного ладу насильницькими діями щодо зміни є: а) насильницька зміна економічної основи і системи України та інших складових громадянського суспільства.

Отже, підводячи підсумок аналізу об'єктивної сторони (першого складу злочину) першої форми його прояву важливо акцентувати увагу на те, що вона характеризується: 1) дією (змінною); 2) способом (насильницьким), тобто антиконституційним. Ці насильницькі зміни Конституційного ладу України мають чітко визначені в диспозиції ч.1 ст. 109 КК України ознаки об'єктивної сторони

цього складу злочину. Цей злочин вважається закінченим з моменту вчинення хоча б однієї з перерахованих вище дій .

Дії , вчинені з метою насильницького повалення конституційного ладу (другий склад злочину) ч.1 ст. 109 КК України.

Цей склад злочину має описову диспозицію, тут знайшло місце описання основних ознак цього діяння. В диспозиції статті, стосовно цього складу злочину знайшли певне описання дії, спосіб, мета, а також безпосередній об'єкт. Щодо суб'єкта, то його можна з'ясувати в Загальній частині КК України (ч. 1 ст. 18, ч. 1 ст. 22 КК України), а стосовно вини необхідно звернутися до ст.ст. 23, 24 КК України, що буде з'ясовано при коментуванні цього злочинного діяння. Зазначені ознаки є необхідними для цього складу злочину, оскільки вони знаходяться в межах цього складу. Вказаний склад злочину відноситься до так званих діянь з «формальним складом», тобто він не містить такої ознаки об'єктивної сторони, як наслідки.

Суспільна небезпечність цього злочину характеризується здатністю цього злочину завдати істотної шкоди суспільним відносинам, які забезпечують умови з охорони конституційного ладу від його насильницького повалення або загрози завдання такої шкоди означеним суспільним відносинам.

Правовою підставою (соціальною обумовленістю) криміналізації цього діяння є положення ч. 2 ст. 5 Конституції України, яка закріплює установлені відносини і відповідно до якої право визначати конституційний лад України належить виключно народові України.

Безпосереднім об'єктом цього складу злочину, а саме діяння, спрямованого на насильницьке повалення конституційного ладу України є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони конституційного ладу від насильницького його повалення (тобто стосується основ внутрішньої національної безпеки України в означеній сфері).

Об'єктивна сторона цього злочину (другої форми прояву) характеризується такими обов'язковими ознаками, як: 1) дія; 2) спосіб вчинення злочину .

З метою глибини дослідження звернемося до з'ясування поняття «повалення конституційного ладу України». Перш за все звернемося до терміну «повалення». В довідковій літературі відсутнє роз'яснення терміну «повалення» проте значиться, що повалення «я, с. Дія за знач. Повалити». Отже, «Повалити, -валю, -валиш, док., перех.1. Примусити впасти, силою перекинути...// Насильно позбавити влади; припинити існування чого-небудь (соціального ладу тощо ...)» [17, с. 992]. В кримінально-правовій літературі під поваленням конституційного ладу розуміють, як повну ліквідацію, знищення конституційного ладу України [7, с. 6].

Маючи таку незначну теоретичну базу для з'ясування такої дії як повалення конституційного ладу і відсутність практичного матеріалу, спробуємо дати пояснення таких дій. Отже, дії вчинені з метою насильницького повалення конституційного ладу означають, що особа, вчиняє насильницькі дії з метою припинити існування конституційного ладу взагалі. Таким чином, це дії спрямовані на повалення, позбавлення влади, інших складових конституцій-

ного ладу, припинення існування складових конституційного ладу взагалі. Злочин вважається закінченим з моменту вчинення вказаних дій.

Суспільна небезпечність цього злочину характеризується здатністю завдати істотної шкоди суспільним відносинам, що забезпечують умови з охорони державної влади та запобігають їй захопленню або загрози завдати таку шкоду означеним суспільним відносинам.

З'ясуємо поняття «державна влада». Стосовно поняття «державна влада» існують найбільш вживані такі її визначення: 1) державна влада – це складова публічної влади, яка належить тільки державі і реалізується нею шляхом прийняття компетентним органом, обов'язкових для виконання рішень (правових актів) та застосувати примус в разі їх невиконання [21, с. 324]; 2) державна влада – це провідник в життя волі народу за допомогою державного апарату і правоохоронних органів (проявляється в трьох самостійних, взаємопов'язаних формах: законодавчій, виконавчій і судовій) [10, с. 225]; 3) державна влада – це система сформованих у порядку, передбаченому Конституцією та законами України, органів, які уособлюють собою владу глави держави, законодавчу, виконавчу і судову владу (Президент України, парламент, вищі центральні та місцеві органи виконавчої влади, вищі та місцеві органи судової влади), а також органи місцевого самоврядування і контролю-наглядові та деякі інші органи, які користуючись певною незалежністю, не належать до трьох головних гілок влади (прокуратура України, Національний банк України, Рахункова палата України, Вища Рада юстиції тощо (державна влада в Україні є частиною конституційного ладу) [11, с. 28]. 4) державна влада в Україні як конституційно-правовий інститут полягає в її легітимності, яка знаходить своє законодавче закріплення у Конституції завдяки волі народу, як єдиного джерела влади, і здійснюється згідно з основоположними принципами суверенітету, розподілу влади та верховенства права законодавчими, виконавчими і судовими органами на основі загальнодержавних програм, спрямованих на забезпечення прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності з метою досягнення гідних умов її життя [14, с. 253].

Нам уявляється, що всі зазначені точки зору відображають, в основному, суть державної влади, але всі вони не ґрунтуються на рисах ознаках державної влади. До ознак державної влади слід віднести такі: 1) публічна влада – виступає від імені всього суспільства (народу), має «публічну» основу своєї діяльності (казенне майно, власні прибутки, податки); 2) апаратна влада – концентрується в апараті, системі органів держави і через ці органи уособлює загальнообов'язкову волю всього суспільства, має у своєму розпорядженні монопольне право видавати закони і спиратися на апарат примусу як один із засобів дотримання законів та інших правових актів; 4) універсальна влада – поширює владні рішення на все суспільство, вони є загальнообов'язковими для всіх колективних і індивідуальних об'єктів; 5) суверенна влада – відділена від інших видів влади усередині країни (від партійної, церковної та ін., від влади інших держав). Вона незалежна від них і має виключне монопольне становище у сфері державних справ; 6) легітимна влада - юридично (конституцій-

но) обґрунтована і визнана народом країни, а також світовою спільнотою; 7) легальна влада – узаконена у своїй діяльності, в тому числі у застосуванні сили в межах держави (наявність спеціально створених органів для утримання влади і втілення її рішень в життя) [14, с. 37-38]. Крім того, потрібно врахувати, що поняття «державна» є місткішим: воно охоплює не лише владу саму по собі, але й інші інститути, органи влади [14, с. 38]. Державна влада – це лише самі владостосунки (керівництво, панування) – підкорення [7, с.38].

Отже, з врахуванням вищезазначеного під поняттям «державна влада» необхідно розуміти – конституційно-правовий інститут, де така влада виступає від імені всього суспільства (народу), має публічну основу своєї діяльності (казенне майно, власні прибутки, податки); концентрується в апараті – системі органів держави і через ці органи здійснюється; юридично уособлює загальнообов'язкову волю всього суспільства, має у своєму розпорядженні монопольне право видавати закони і спиратися на апарат примусу як один із засобів дотримання законів та інших правових актів; поширює владні рішення на усе суспільство (вони є загальнообов'язковими для всіх колективних і індивідуальних суб'єктів; відділена від інших видів влади усередині країни, незалежна від них і має монопольне становище у сфері державних справ; юридично (конституційно) обґрунтована і визнана народом України, а також світовою спільнотою; узаконена у своїй діяльності, в тому числі у застосуванні сили в межах держави (наявність спеціально створених органів для утримання влади і втілення її рішень у життя).

Маючи чіткі ознаки державної влади та її визначення, перейдемо до розкриття об'єктивної сторони цього складу злочину (третьої форми прояву). Вона характеризується такою обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, як дія (захоплення) та спосіб – насильницький спосіб.

З метою з'ясувати суть такої дії звернемося до граматичного тлумачення терміну «захоплення». Він тлумачиться як: «...я, с.1.Дія за знач. захопити...», а слово захоплювати трактується: «...-юю, -юєш, недок., захопити, -оплю, -опиш; мн. захоплять; док., перех. 1 Брати, що небудь, хапати, стискаючи; схоплювати... 4. Оволодіти насильно кимсь, чимось, брати силою кого, що-небудь.// Також зі сл. у полон. Затримувати кого-небудь силою» [17, с.340].

В кримінально-правовій літературі під насильницьким захопленням державної влади розуміють: 1) це її встановлення окремими особами, партіями, організаціями або угрупованнями насильницьким шляхом (шляхом фізичного усунення, позбавлення волі, інтернування законних носіїв державної влади або їх прибічників), інакше кажучи, насильницька узурпація державної влади особами і силами, яким вона не належить і які не мають на неї законних прав [22, с. 249]; 2) це насильницьке заволодіння будь-якою із гілок влади як у центрі (Києві), так і на місцях (областях, районах, населених пунктах) (усунення законно обраної влади або призначеної місцевої державної адміністрації, формування неконституційним шляхом будь-яких органів влади замість існуючих або паралельних з ними, воно може відбуватися із застосуванням зброї, фізичної сили, психологічного тиску та інших форм насильства) [7, с. 6].

Таким чином, під насильницьким захопленням державної влади слід розуміти такі дії: 1) це встановлення державної влади насильницьким шляхом окремими особами, партіями, організаціями, угрупованнями, тобто узурпація державної влади особами і силами, яким вона не належить і які не мають на неї законних підстав; 2) це насильницьке заволодіння будь-якою із гілок влади як у центрі, так і на місцях. Іншими словами, захоплення державної влади може проявлятися в захопленні системи органів державної влади як в цілому, так і окремих органів державної влади в захопленні важливих державних об'єктів (приміщень органів державної влади, банків, зв'язку, засобів масової інформації, утримання будівель, що забезпечують діяльність органів державної влади, відсторонення від виконання законних повноважень, позбавлення влади органів державної влади тощо. Тобто – це захоплення владостосунків (керівництва) панування (підкорення), свого роду узурпація влади.

Щоб не повертатися до з'ясування терміну «узурпувати державну владу» з'ясуємо його та складові цього утворення. Термін «узурпація» означає «незаконне захоплення влади в країні, або привласнення чужих прав на що-небудь» [17, с. 1400]. Натомість узурпація державної влади означає: «(лат. UGURPATIO – використання, незаконне захоплення, зловживання) – насильницьке захоплення державної влади або її присвоєння будь-якою партією, організацією, державним органом чи посадовою особою, яким така влада або певний обсяг владних повноважень за конституцією і законами не належить. Може мати місце в результаті державного перевороту чи військового перевороту тощо. У всіх демократичних країнах узурпація влади є тяжким державним злочином. Відповідно до ст. 5 Конституції України право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові й не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами ...» [23, с. 178].

Змова про вчинення насильницьких дій щодо зміни конституційного ладу (четвертий склад злочину) ч. 1 ст. 109 КК України. Цей склад злочину в указаній статті має описову диспозицію. За своєю конституцією він відноситься до злочинів з усіченим складом.

Суспільна небезпечність цього злочину характеризується здатністю цього діяння завдати істотну шкоду суспільним відносинам, які забезпечують умови з охорони конституційного ладу від змови з метою насильницької його зміни або в загрозі завдання такої шкоди означеним суспільним відносинам.

Правовою підставою (соціальною обумовленістю) криміналізації цього діяння є положення ч. 2 ст. 5 Конституції України, яка закріплює усталені суспільні відносини і відповідно до якої право визначати конституційний лад України належить виключно народові України.

Безпосереднім об'єктом цього складу злочину (в четвертій формі) є суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони конституційного ладу від змови з метою насильницької його зміни.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується такими обов'язковими ознаками зовнішньої сторони, як дія та спосіб вчинення злочину. Для розкриття положень об'єктивної сторони цього складу злочину необхідно з'ясувати наступні положення диспозиції цієї норми: 1) дії – змова на вчинен-

ня насильницької зміни конституційного ладу; 2) спосіб вчинення цього злочину – насильницька зміна конституційного ладу.

Розглянемо всі положення окремо. Так, термін «змова» означає «...и,ж. 1. Таємна угода для досягнення якої-небудь мети (частіше політичної). 2. Взаємна домовленість кількох чи багатьох осіб про спільні дії» [17, с. 467]. В кримінально-правовій літературі словосполучення «змова про вчинення таких дій», які зазначені в диспозиції ч.1 ст.109 КК України, а в нашому випадку, змова щодо вчинення дій з метою насильницької зміни конституційного ладу трактується по-різному: одні автори розуміють її як таємну угоду двох або більше осіб щодо вчинення конкретних, визначених планами змовників акцій, спрямованих на насильницьку зміну конституційного ладу України [7, с. 6]; другі – наполягають, що це таємна угода двох або більше осіб про спільні насильницькі дії проти конституційного ладу [2, с. 225]; треті – вважають, що змова передбачає угоду, досягнуту між двома чи більше особами, про вчинення спільних дій з метою насильницької зміни конституційного ладу, яка містить певні істотні умови, що стосуються способу вказаних дій, сил, засобів тощо [24, с. 245]; четверті – під змовою розуміють умисну угоду двох або більше осіб про спільні насильницькі дії, спрямовані на зміну конституційного ладу [4, с. 326].

Слід зазначити що, перераховані нами точки зору щодо вчинення таких дій, як змова в цьому складі злочину подібні і в деякій мірі доповнюють одна одну. Проте з них необхідно виділити те позитивне, що допоможе уточнити позиції щодо роз'яснення таких дій. До таких позитивних положень належать: 1) що це таємна угода; 2) це взаємна домовленість двох, кількох або більше осіб; 3) це угода осіб щодо вчинення конкретних, визначених планами змовників акцій, спрямованих на насильницьку зміну конституційного ладу України. Проте ці вибрані нами позитивні моменти, ще недостатні для розуміння, означених в законі дій. Важливо звернути увагу на те, що висловлення згоди двох або більше осіб на вчинення дій щодо насильницької зміни конституційного ладу є лише виявленням умислу, а тому не може розглядатися як злочин, передбачений четвертою формою (тобто тут відсутній склад злочину в його четвертій формі прояву). Враховуючи, що виявлення умислу є в даному випадку вольовою угодою, своєрідним об'єднанням думок, бажань і волі двох або більше осіб (думки, бажання і воля людини лежать за межами складу злочину, а отже і за межами дії КК України) [2, с. 225-226]. Оскільки воля людини має проявитися в суспільно небезпечному діянні, тому для злочину, що нами розглядається, необхідно крім волі діяти разом, необхідне погодження певних дій [2, с. 226]. Це має бути домовленість про істотні умови, що стосуються способу дії, які елементи конституційного ладу змінити, розроблення плану дій тощо. Групу осіб, які досягли вказаної вище згоди, потрібно розглядати як звичайну групу осіб, які мають попередню змову про вчинення злочину, але не як організовану групу, а тим більше злочинну організацію [24, с. 245]. Тільки в такому випадку ці дії потрібно кваліфікувати за ч. 1 ст.109 КК України.

Щодо способу вчинення цього злочину, то він розкритий нами при коментуванні вище (в інших трьох перших складах злочину).

Отже, маючи такий аналіз об'єктивної сторони цього діяння та усічений склад злочину можна так сформулювати дію (змову): «Змова – це умисна таємна угода (взаємна домовленість) двох, кількох або більше осіб щодо вчинення дій, з метою насильницької зміни конституційного ладу».

Змова на вчинення дій з метою насильницького повалення конституційного ладу України (п'ятий склад злочину) ч. 1 ст. 109 КК України. Цікаво, що ця норма, яка передбачає означений склад злочину для його з'ясування відсилає до другого складу злочину і цієї ж частині (перший) ст. 109 КК України. Це положення не дає підстави називати відсилочною диспозицією, яка нами коментується за існуючою кримінально-правовою доктриною. Проте зазначене положення змушує замислитися щодо положень існуючої доктрини з цього питання. Важливо засвоїти положення при застосуванні цієї норми, що вона містить злочин з усіченим складом.

Суспільна небезпечність цього злочину характеризується здатністю цього діяння завдати істотну шкоду суспільним відносинам, які забезпечують умови з охорони конституційного ладу від його повалення або в загрозі завдання такої шкоди означеним суспільним відносинам.

Правовою підставою (соціальною обумовленістю) криміналізації цього діяння є положення ч. 2 ст. 5 Конституції України, яка закріплює усталені відносини і відповідно до якої право визначати конституційний лад України належить виключно народові України.

Безпосереднім об'єктом цього злочину (в п'ятій його формі) є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони конституційного ладу від змови з метою насильницького його повалення.

Об'єктивна сторона цього злочину (п'ятої форми його прояву) характеризується в таких діях, як змові щодо вчинення насильницьких дій з повалення конституційного ладу України та насильницькому способі вчинення таких злочинних дій.

Для розкриття ознак об'єктивної сторони цього складу злочину необхідно з'ясувати положення диспозиції цієї норми: 1) дії – змова на вчинення дій з метою повалення конституційного ладу; 2) спосіб вчинення злочину – насильницьке повалення конституційного ладу.

Під змовою на повалення конституційного ладу України слід розуміти умисну таємну угоду (взаємну домовленість) двох, кількох або більше осіб щодо вчинення дій з метою насильницького повалення конституційного ладу України. Важливо звернути увагу особи, яка застосовує закон на те, що висловлення згоди двох або більше осіб на вчинення дій щодо насильницького повалення конституційного ладу України є лише виявленням умислу, а тому не може розглядатися як злочин, передбачений п'ятою формою його прояву, тобто тут буде відсутній склад злочину в зазначеній формі. Оскільки воля людини має проявитися в суспільно небезпечному діянні, тому для складу злочину, що нами розглядається, необхідно конкретне погодження дій, які названі в диспозиції статті та у видах співучасті.

Щодо терміну «повалення», то як ми вже зазначили, що він означає «...- я, с. Дія за знач. Повалити». Проте повалити, - волю, - валиш, док., перех.

1. Примусити впасти, силою перекинути, вбити, зрізати, зрубати (дерева, ліс). // Зруйнувати, розламати. / перен. Позбавляти можливості триматися на ногах, змістити лягти (про втому, хворобу, сон і т.ін.)... 2. Перенести насильно позбавити влади; припинити існування чого-небудь (соціального ладу тощо)». [19, с. 805].

Зазначені вище граматичні тлумачення узгоджуються з ч. 2 ст. 28 КК України, а також з ч.1 ст.14 КК України, тобто тут змова на повалення конституційного ладу України є свого роду як готування до злочину. Проте враховуючи, що такі дії в диспозиції ч.1 ст.109 КК України, вважається уже на цій стадії закінченим злочином, то вчинення злочину з такою формою дій є усиченим складом злочину.

Щодо способу вчинення цього злочину, то він нами вже розкривався раніше. Отже, маючи такий аналіз об'єктивної сторони цього діяння та усичений склад злочину, можна так сформулювати дію (змову): «Змова – це умисна, таємна угода (взаємна домовленість) двох, кількох або більше осіб щодо вчинення дій з метою насильницького повалення конституційного ладу України».

Змова про вчинення дій, спрямованих на насильницьке захоплення державної влади (шостий склад злочину) ч.1 ст. 109 КК України. Важливо зазначити, що і цей склад відноситься за Конституцією його побудови до усичених. Суспільна небезпечність цього злочину характеризується здатністю цього діяння завдати істотну шкоду суспільним відносинам, які забезпечують умови з охорони державної влади від змови про вчинення дій з метою захоплення державної влади, або в загрозі завдання такої шкоди означеним суспільним відносинам.

Безпосереднім об'єктом цього складу злочину (в шостій формі його прояву) є суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони державної влади від змови про вчинення дій з метою захоплення державної влади. Об'єктивна сторона цього складу злочину (шостої форми його прояву) характеризується такими ознаками об'єктивної сторони як: 1) дія – змова з метою захоплення державної влади; 2) спосіб – насильницьке захоплення державної влади.

Під змовою на захоплення державної влади України слід розуміти умисну таємну угоду (взаємну домовленість) двох, кількох або більше осіб щодо вчинення дій з метою насильницького захоплення державної влади. Важливо звернути увагу особи, яка застосовує закон на те, що висловлення згоди двох або більше осіб на вчинення дій щодо насильницького захоплення державної влади є лише виявлення умислу, а тому ще не може розглядатися як злочин, передбачений шостою формою його прояву, тобто тут буде відсутній склад злочину в зазначеній формі. Це визначається тим, що воля людини має проявитися в суспільно небезпечному діянні, тому для складу злочину, що нами розглядається необхідно конкретне погодження дій, які названі в диспозиції статті та у видах співучасті тощо. Лише в цьому випадку дії винного можна кваліфікувати за таке діяння (шосту форму його прояву) за ч. 1 ст. 109 КК України.

Важливо для розкриття об'єктивної сторони цього діяння з'ясувати та дати граматичне тлумачення терміну «захоплення». Слід зазначити, що термін

«захоплення» означає: «...-я, с. 1. Дія за знач. захопити ...», а слово «захоплювати» трактується: «...-юю, -юєш, недок., захопити, -оплю, -опиш; док., перех. 1. Брати що небудь, хапати, стискаючи; схоплювати... 4. Оволодіти насильно кимсь, чимось, брати силою кого-, що-небудь. // Також зі сл.. У полон. Затримувати кого-небудь силою ...» [19, с. 340]. Маючи граматичне тлумачення цього терміну та на підставі аналізу існуючих точок зору стосовно такої дії, як захоплення державної влади, яку ми проаналізували в третьому складі злочину, передбаченому ч. 1 ст. 109 КК України, ми прийшли до висновку, що під такою дією необхідно розуміти: 1) встановлення державної влади насильницьким шляхом окремими особами, партіями, організаціями, угрупованнями, тобто це не що інше як узурпація державної влади особами і силами, яким вона не належить і які не мають на неї законних підстав; 2) це насильницьке заволодіння будь-якою із гілок влади як у центрі, так і на місцях. Отже, захоплення державної влади може відбуватися в захопленні системи органів державної влади як в цілому, так і окремих органів державної влади, в захопленні важливих державних об'єктів (приміщень органів державної влади, банків, зв'язку, засобів масової інформації, утримання будівель, що забезпечують діяльність органів державної влади, відсторонення від виконання законних повноважень, позбавлення влади органів державної влади тощо).

Важливо стосовно розкриття об'єктивної сторони цього діяння з'ясувати питання, що представляє собою державна влада. На підставі нашого дослідження слід зазначити, що під поняттям «державна влада» необхідно розуміти конституційно-правовий інститут, де така влада виступає від імені всього суспільства (народу), має публічну основу своєї діяльності (казенне майно, власні прибутки, податки); концентрується в апараті – системі органів держави і через ці органи здійснюється; юридично уособлює загальнообов'язкову волю всього суспільства, має у своєму розпорядженні монопольне право видавати закони та опиратися на апарат примусу як один із засобів дотримання законів та інших правових актів; поширює владні рішення на все суспільство (вони є загальнообов'язковими для всіх колективних і індивідуальних суб'єктів; відділена від інших видів влади всередині країни, незалежна від них і має монопольне становище у сфері державних справ; юридично (конституційно) обґрунтована і визнана народом України, а також світовою спільнотою; узаконена у своїй діяльності, в тому числі у застосуванні сили в межах держави.

Висновки. На підставі нашого дослідження можна зробити такі висновки:

1) неповнота форм прояву діяння, передбаченого ч.1 ст. 109 КК України може негативно вплинути на розуміння і кваліфікацію злочинів, адже прояв цих діянь свідчить, що в зазначеній частині статті є певний перелік складів злочинів;

2) у ч.1 ст. 109 КК України, передбачено шість складів злочину (форм прояву);

3) назва ст. 109 КК України та її зміст мають певне неузгодження (колізю) – у назві статті йдеться про спрямованість дії, а в диспозиції ч.1 ст. 109 КК вказується про дії, вчинені з чітко означеною метою. Тому назва ст. 109 КК

мала б бути сформульована так: «Дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади»;

4) враховуючи вказану невідповідність, тобто конкуренцію лише з назвою статті і її диспозицією необхідно при такій конкуренції керуватися положеннями диспозиції ст. 109 КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 р.// Відомості Верховної Ради України. — 2001. — №№ 25–26. — Ст. 131.

2. *Матишевський П.С.* Злочини проти основ національної безпеки України / П.С. Матишевський // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р./ За ред. С.С. Яценка. — К. : А.С.К., 2002. — (Економіка, Фінанси, Право.) — С. 225–235.

3. *Хавронюк М.І.* Злочини проти основ національної безпеки / М.І. Хавронюк // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К. : Каннон, 2001. — С.243–271.

4. *Тацій В.Я.* Злочини проти основ національної безпеки України / В.Я. Тацій // Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.); за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. — С. 324–332.

5. *Дьяконов С.В., Игнатов А.А., Каркушин М.П.* Ответственность за государственные преступления / С.В. Дьяков, А.А. Игнатов, М.П. Каркушин. — М., 1988. — 215 с.

6. *Чуваков О.А.* Преступления против основ национальной безопасности Украины / О.А. Чуваков // Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Под. ред. заслуженного деятеля наук, профессора Е.Л. Стрельцова. — Х. : ООО «Одиссей», 2002. — С. 281–292.

7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Під загальною редакцією Потебенько М.О., Гончаренко В.Г. — К. : Форум. — 2001. — 944 с.

8. *Гришук В.К.* Кримінальне право України: Загальна частина: Навчальний посібник для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. / В.К. Гришук. — К. : «Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. — 568 с.

9. *Мучник А.Г.* Комментарий к Конституции Украины / А.Г. Мучник. — К. : Парламентское изд-во, 2000. — Київ. — 230 с.

10. *Кравченко В.В.* Конституційне право України: Навч. посібник / В.В. Кравченко. — К. : Атіка, 2004. — 512 с.

11. *Козакова Е.И., Кутарин О.Е.* Конституционное право России / Е.И. Козакова, О.Е. Кутарин. — М. : Юрист, 1995. — 320 с.

12. *Хавронюк М.І.* Злочини проти основ національної безпеки України / М.І. Хавронюк // Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник (Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.) / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. — К. : Юридична думка, 2004. — С.25–36.

13. *Яценко С.С., Шапченко С.Д.* Злочини проти основ національної безпеки України / С.С. Яценко, С.Д. Шапченко // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. С.С. Яценка. — К. : А.С.К., 2002. — С. 109–232.

14. *Фріцкій О.В.* Конституційне право України: Підручник / О.В. Фріцкій. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — 536 с.

15. *Шаповал В.М.* Конституційний лад / В.М. Шаповал // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: «Укр. енцикл.», 2001. — Т.3: К.-М.

16. *Дьяков С.В., Коробеев А.И.* Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства / С.В. Дьяков, А.И. Коробеев // Полный курс уголовного права: В 5 Т. / Под ред. А.И. Коробеева. — Т.5. — СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», — 2008. — С. 12–70.

17. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і голов. ред. В.Т. Бусел]. — К.: Ірпінь: ВТФ. «Перун», 2003. — 1440 с.

18. Конституція України 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

19. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. чл.-кор. АН СССР Н.Ю. Шведовой. — 19-е узд. Испр. — М.: Рус. Яз.—1987.—750 с.

20. *Яцеленко Б.В.* Насилие / Б.В. Яцеленко // Словарь по уголовному праву; Отв. редактор А.В. Наумов. — М.: Изд-во БЕК, 1997. — С. 245–246.

21. *Коркунов М.М.* Курс государственного права / М.М. Коркунов. — СПб, 1998. — 340 с.

22. *Рарог А.И.* Насильственный захват власти или насильственное удержание власти / А.И. Рарог // Словарь по уголовному праву; Ответственный ред. проф. А.В. Наумов. — М.: Изд-во БЕК, 1977. — С.248–249.

23. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: «Укр. енцикл.», 1998. — т. 6: Т.-Я. —2004. — 768 с.

24. Уголовное право России. Часть особенная. — М., 2004. — 869 с.

Матвійчук В.К. Об'єктивні ознаки злочинів, передбачених ч. 1 ст. 109 КК України

Стаття присвячена актуальній темі — дослідження об'єктивних ознак злочину, передбаченого ч.1 ст. 109 КК України. Розглянуто шість форм прояву цього злочинного діяння, пропонується авторський підхід до аналізу об'єктивних ознак цього злочину та інші новели теоретичного та практичного характеру.

Ключові слова: насильницька зміна конституційного ладу, повалення конституційного ладу, захоплення державної влади.

Матвейчук В.К. Объективные признаки преступлений, предусмотренных ч. 1 ст. 109 УК Украины

Статья посвящена актуальной теме — исследование объективных признаков преступления, предусмотренного ч.1 ст. 109 УК Украины. Рассмотрены шесть форм проявления этого преступного деяния, предлагается авторский подход к анализу объективных признаков этого преступления и другие новеллы теоретического и практического характера.

Ключевые слова: насильственное изменение конституционного строя, свержения конституционного строя, захват государственной власти.

Matveichuk V. Objective evidence of crimes under part 1 of art. 109 of the Criminal Code of Ukraine

Article is devoted to the subject – research is objective evidence that a crime under part 1 of art. 109 of the Criminal Code of Ukraine. Examined six forms of this criminal act, it is proposed the author's approach to the analysis of objective evidence of the crime and other novel theoretical and practical nature.

Keywords: *violent change of the constitutional order, the overthrow of the constitutional order, the seizure of state power.*

Стаття надійшла до редакції 15.08.2013.